

Віктор Тарасевич

ЕВОЛЮЦІЯ ВЛАДИ-ВЛАСНОСТІ В ОБЩИНІ ТА ПЛЕМЕНІ

Розглянуто еволюцію влади-власності у стародавніх общині та племені. Запропоновано концепцію мережі привласнення, на основі якої визначено конкретні форми й елементи влади-власності. Увагу акцентовано на вивченні персонально-особистої мережі влади-власності вождя племені.

Ключові слова: община, плем'я, влада-власність, суб'єкти, об'єкти, форми, елементи, мережа привласнення.

JEL: В 300.

Найавторитетніші наукові розробки (Васильев, 1998; Илюшечкин, 1990; Нуреев, 2009), з одного боку, не заперечують традиційного погляду на приватну власність як важливу ознаку цивілізації, а з іншого – не залишають сумнівів щодо його (погляду) певної обмеженості. Фактично привласнення постає як складний суспільний організм, провідна підсистема цивілізаційного універсумного утворення – надскладної людиновимірної системи, елементи і зв'язки якої залишаються багато в чому прихованими і завісою історії, і світлотіннями економіко-теоретичного аналізу. У перших цивілізаціях ядром указаної підсистеми виявляється зовсім не приватна власність, а *влада-власність*. Вона стає тим "сонцем", довкола якого обертаються й енергією якого живляться "планети" і "супутники" різних типів, форм і видів привласнення. Утім, і саме привласнення назавжди прощається з колись властивою йому синкретичністю, демонструючи полісуб'єктність, поліоб'єктність, поліформізм і поліелементність. Розпочалися ці процеси ще у стародавніх общині та племені.

Про багатоманіття і мережі привласнення

Якщо визначати владу-власність як суперечливу єдність підпорядкування і привласнення, то в *ранній родовій общині* вона являє деперсоніфіковане підпорядкування суб'єктів колективно-індивідуального (КІ) привласнення уречевлення й олюднення¹ протоінсти-

Тарасевич Віктор Миколайович (v_tarasevich@list.ru), д-р екон. наук, Національна металургійна академія України (Дніпропетровськ).

¹ Тут, як і раніше, в низці уречевлених і олюднених об'єктів привласнення пріоритети надано землі, традиційному продукту, деяким олюдненим СЛС (сутнісним людським силам), а також інститутам (прото- і власне інститутам).

тутам. Але таке підпорядкування можливе лише постільки, поскільки самі протоінститути є об'єктом колективно-індивідуального привласнення. Глава роду (старійшина) виступає не як одноосібний розпорядник, а як охоронець і ретранслятор протоінститутів.

Демографічне розширення общини, ускладнення природного поділу діяльності та виборність вождя за принципом меритократії, що неминуче з цього випливає, змінює процес привласнення. Так само, як і деякі знаряддя діяльності ставали об'єктом особисто-колективного привласнення (особистого володіння і користування, колективного розпорядження) окремих членів общини через їхні особливі, індивідуалізовані природні стандарти і відповідні діяльнісні патерни, подібні стандарти і патерни – особисті якості та здібності до впорядкування колективно-індивідуального привласнення і життєдіяльності общини – відігравали ключову роль за вибору *вождя*. Через свої *особисті* якості він стає суб'єктом різних елементів *особисто-колективного привласнення* особливих об'єктів: володіння, користування² й управління – щодо землі; співрозпорядження, володіння і користування частини надлишкового продукту і протоінститутів, необхідних для виконання обов'язків вождя; співрозпорядження – щодо продуктів різних видів общинної діяльності, залишаючись суб'єктом общинного колективно-індивідуального привласнення. Спочатку всі розпорядчі функції перебувають у веденні общини, але у тривалому періоді відбувається їх поступова концентрація, як і низки інших елементів привласнення³, в руках вождя. Чому?

Внутрішня логіка інституційної еволюції є невблаганною – в zenіті слави і могутності протоінститутів народжуються власне інститути. Як будь-який общинник, вождь має повне право на привласнення відповідної частини общинного продукту (і необхідного, і надлишкового). Так само, як традиція диктує порядок привласнення кращої частини здобичі найбільш умілим і удачливим мисливцем, вона освячує право вождя як умілого воєначальника й управління на привласнення відносно більшої частини і продукту общини, і новоздобутих земель і благ. В очах общинників це є тим правильнішим, що відповідає а) традиції патлача – роздач і дарів, які отримує від вождя кожен; б) порядку поклоніння богам, бо лише з їхньої милості вождь має такі цінні для общини риси. Якщо вождь до вподоби богам і обласканий ними (тим більше, якщо він ще і шаман⁴), то він є ближче до них, і саме боги освячують його вла-

² Тут і далі поняття "користування" і "використання" вжито як тотожні, що мають єдину сутність.

³ Зрозуміло, така концентрація не може бути абсолютною, оскільки тією чи тією мірою обмежена протоінститутами общинної демократії, амбіціями голів великих сімей і шаманів. Боротьба за першість є перманентною.

⁴ За розгляду еволюції перших цивілізацій увагу акцентовано на світській гілці владної вертикалі. Жрецьку гілку подано лише необхідною для такого акценту мірою.

ду. Як бачимо, традиція сакралізації вождя виростає з протоінституційного коріння.

Останнє стосується і власне інститутів. Навіть якщо вождь щиро прагне дотримуватися існуючих протоінститутів і не подумує порушувати заповіді предків, мінливі реалії, колізії між різними протоінститутами, логіка їх саморозвитку змушують його ініціювати їх коригування, доповнення відповідними протоінститутами, а то і повну заміну⁵. *По-перше*, на користь общини ведучи війни з сусідами, в яких протиборствують не лише люди, а і протоінститути, вождь, з одного боку, свідомо погоджуючи і спрямовуючи дії своїх воїнів, вимушений задля перемог "іти проти встановлених правил", коригувати і змінювати традиційний військовий порядок і *формувати адекватні* нано- і мезо- *власне інститути*, які впорядковують дії окремих воїнів і простої кооперації воїнів і, відповідно, здатні поповнити в майбутньому склад протоінститутів II роду. А з іншого боку, закладає передумови обмеження общинної демократії та посилення одноосібної влади через перенесення своїх виняткових повноважень з умов військового часу в мирні. Перманентні війни лише каталізують цей процес.

По-друге, погоджуючи дії общинників у рамках найпростішої, простої, а в пізній общині ускладненої простої кооперації діяльності, вождь, з одного боку, повинен розвивати відповідні економічні протоінститути, доповнюючи їх *новими*, нетрадиційними *технологічними патернами* – традиційний господарський порядок, що забезпечує успіх простої кооперації, зовсім не обов'язково є успішним для простої або ускладненої простої, а з іншого боку, вдосконалювати *патерни узгодження*, що перебувають у його особисто-колективній власності, тобто управлінські здібності та навички, і передавати у спадок, що значно підвищує шанси його сина у виборах вождя, а у тривалому періоді – закріпленні посади вождя за його родом.

По-третє, прагнучи задобрити богів, вождь не обмежується жертвопринесеннями. Примножуються культові споруди, відводяться необхідні для них землі. Незважаючи на складні стосунки з шаманом і його родом, вождь, як правило, не ризикує порушувати звичаї, позбавляти його матеріальних благ, щедрих дарів, у тому числі у вигляді землі та підношень. Тим самим формуються передумови майбутнього *храмового господарства*. Отримані в результаті завоювань землі стають об'єктом колективно-індивідуального розпорядження всієї общини, але окремі земельні ділянки надходять

⁵ Звичайно, не можна недооцінювати й *усвідомлені* дії вождя на власну і родову користь. Будучи успішними, вони сприяють укріпленню його владно-власницьких позицій.

у володіння і користування не лише шаманів, а і великих сімей, у тому числі вождя. Традиція спільного відправлення культів, ритуалів і догляду за культовими спорудами поступово поширюється на землі шаманів і вождя (мірою сакралізації постаті останнього). Так під покровом протоінститутів, у тому числі відособленої власності на землю, поступово зміцнюється господарство вождя – передвісник майбутнього палацового (царського) господарства.

По-четверте, будучи уособленням суперечливої єдності общинних макроінститутів і родових мезоінститутів, вождь далеко не завжди віддає перевагу першим. Своя сорочка ближча до тіла. Нерідко переважає прагнення підміни і/або підпорядкування останніми перших, про що свідчить а) примноження земельного фонду і багатств роду вождя; б) висування його найближчих родичів на ключові позиції – радників, "скарбників", воєначальників і т. д. Поступово родовий клан вождя стає інституційним центром общини, зацікавленим у зміцненні статус-кво, прообразом майбутньої владної групи. Втім, уже в пізній общині тією мірою, якою є значущою посада вождя, *значущість його персони не поступається значущості його особи*. Авторитет посадової особи-персони змагається з авторитетом особи, що обіймає цю посаду, а в особисто-колективному привласненні виявляються ознаки привласнення не лише особисто-кланово-колективного, але і персонально-кланово-колективного.

Оскільки плем'я є безпосереднім породженням і продовженням общини, її затвердженням і запереченням, остільки, з одного боку, успадковані ним особливості та тенденції общинного привласнення отримують природне продовження, а з іншого – виникають нові якості привласнення, які відповідають його (племені) природі. Перш за все, його субстанційною, родовою ознакою стає багатоманітність, що лише намітилася в общині, – полісуб'єктність, поліоб'єктність, поліформізм і полиелементність, яка з того часу іманентна всім подальшим етапам суспільної еволюції й є невід'ємним елементом інституційної універсуміки.

Історичні матеріали племінного ладу дозволяють стверджувати, що вельми поширена думка про *полісуб'єктність привласнення* як про безліч різних суб'єктів останнього, в тому числі індивідуальних, групових і колективних, потребує уточнення і доповнення. *По-перше*, таким, що цілком відповідає реаліям, видається розрізнення простих і складних суб'єктів привласнення. *Простий суб'єкт* – це індивідуум, група, колектив, який є суб'єктом якоїсь однієї форми (виду) привласнення, як правило, одного об'єкта. Наприклад, у родовій общині кожен общинник – суб'єкт колективно-індивідуального привласнення землі. *Складний суб'єкт*, на відміну

від простого, – це індивідуум, група, колектив, що концентрує в собі більш ніж одну соціальну роль (функцію, статус). Так, вождь племені є, як правило, не лише членом племені, а і вождем, і членом якоїсь общини, і главою великої сім'ї. Отже, складний суб'єкт – це суб'єкт різноманітних форм (видів) привласнення різних об'єктів (різних частин одного об'єкта) одночасно.

По-друге, вже в пізньому племені на авансцену виходить актор привласнення. Про кого і про що йдеться? В економічній науці традиційно розглядають привласнення зовнішніх щодо суб'єкта об'єктів, тобто екзопривласнення, набагато рідше – привласнення суб'єктом власних олюднених (улюднених) СЛС, тобто ендопривласнення. За межами пильної дослідницької уваги залишаються об'єктивно необхідні *взаємозв'язки екзо- й ендопривласнення*. Між тим, будь-який акт екзопривласнення передбачає відповідний акт ендопривласнення, а кожен останній справляє прямий чи непрямий вплив на екзопривласнення. Актор – надскладний суб'єкт взаємопов'язаних екзо- й ендопривласнення. Наприклад, вождь племені є актором взаємоположного привласнення частини надлишкового продукту і відповідних цьому особистих улюднених СЛС – особливих знань, здібностей, умінь⁶. Індивідуум, група, колектив можуть бути простим, складним суб'єктом і актором привласнення одночасно.

Поліоб'єктність привласнення передбачає не просто наявність багатьох привласнюваних об'єктів. *По-перше*, один суб'єкт може привласнювати *кілька різних об'єктів*. Наприклад, член пізньої общини привласнює не лише землю, а і необхідний продукт, частину надлишкового продукту, певні протоінститути і групи олюднених СЛС (успадковані знання й уміння). *По-друге*, один об'єкт можуть привласнювати *кілька суб'єктів*. У цьому разі він постає в різних іпостасях: або "копіюється", що характерно, наприклад, для протоінститутів, або в ньому виокремлюються певні складові (наприклад, різні ділянки землі). *По-третє*, *різні об'єкти* можуть бути фігурантами якоїсь *однієї форми (виду) привласнення*, наприклад, колектив-

⁶ Проблематика взаємозв'язків екзо- й ендопривласнення де в чому є цілінною і потребує спеціального вивчення, яке виходить за рамки цього дослідження. Тут зазначимо лише таке. *Привласнення* суб'єктом зовнішнього об'єкта, тих чи тих його властивостей передбачає відповідне *вивласнення* суб'єктом певних власних, улюднених у ньому СЛС в сенсі їх вивільнення, переведення з потенційного в актуальний, алертний стан. Привласнюючи об'єкт, суб'єкт примножує ці актуалізовані СЛС і привласнює, *увласнює* їх приріст. Відчуження об'єкта від суб'єкта означає перехід відповідних СЛС суб'єкта (необхідних для привласнення об'єкта) з актуального в потенційний стан, тобто їх *вчуження*. Тривале вчуження СЛС може спричинити їх утрату або самознищення.

Якщо припустити, що *привласнення* і *вивласнення* є конкретнішими формами субстанційних процесів **власнення**, а *відчуження* і *вчуження* – конкретнішими формами субстанційних процесів **чуження**, то актор, на відміну від суб'єкта, здійснює власнення і чуження одночасно в їх безпосередньому взаємозв'язку і взаємозумовленості у відповідних формах (видах).

но-індивідуального привласнення землі та протоінститутів. *Почетверте*, один об'єкт може бути фігурантом *різних форм (видів) привласнення*. У цьому разі, як правило, в ньому виокремлюють різні складові.

Поліформізм охоплює традиційні *відсуб'єктні*, тобто виокремлювані залежно від якісних характеристик суб'єкта типи, форми і види привласнення⁷, а також *відоб'єктні* та *змішані* – відсуб'єктно-об'єктні. Критеріями виокремлення відоб'єктних типів, форм і видів привласнення є якісні характеристики об'єкта. У сучасній фундаментальній економічній науці відоб'єктною формою привласнення, яка вивчається найбільше, є інтелектуальна в різних її видах (Базилевич, 2006). В умовах племінного ладу доволі чітко окреслюються уречевлений (матеріальний) і олюднений (нематеріальний) відоб'єктні типи привласнення⁸. Виявляється також *поліелементність* останнього – розрізнення користування, володіння, розпорядження, управління, отримання доходу й інших елементів⁹.

Взаємозв'язки суб'єктів, об'єктів, елементів форм і видів привласнення утворюють *мережу привласнення* (рис. 1), змістом якої є багатоманіття варіантів привласнення.

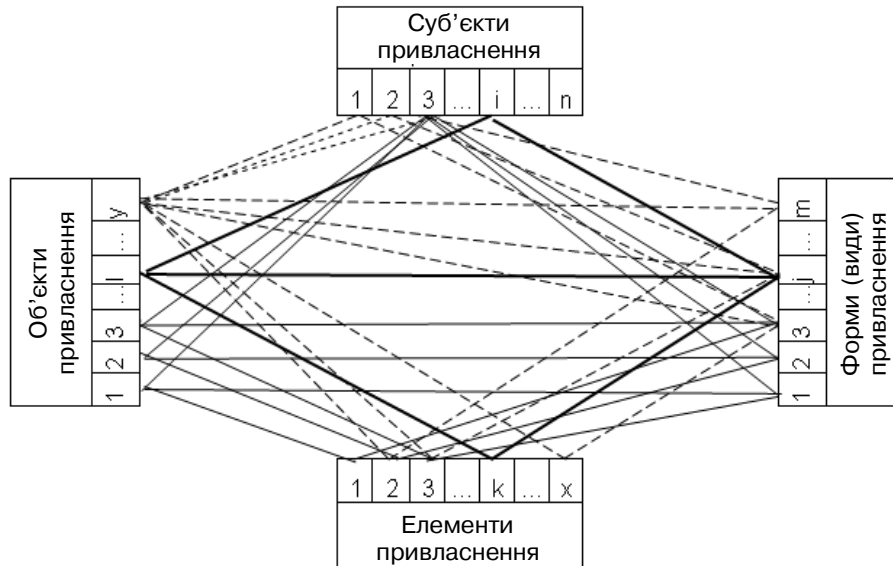


Рисунок 1. Схема мережі привласнення

Побудовано автором.

⁷ У навчальній літературі, як правило, виокремлюють суспільний, приватний і змішаний *типи* привласнення; загальнонародну, колективну, трудову приватну, приватнопідприємницьку і змішану *форми* привласнення; загальнодержавний, комунальний, акціонерний, кооперативний та інші *види* привласнення.

⁸ Далі увагу акцентовано, передусім, на відсуб'єктних формах і видах привласнення.

⁹ У сучасному неонституціоналізмі правові форми вказаних елементів вивчають прихильники теорії прав власності.

На рис. 1 проілюстровано лише деякі з них. Так, простий суб'єкт i є суб'єктом k -го елемента j -ї форми (виду) привласнення об'єкта l (на рис. 1 цей варіант привласнення позначено жирною лінією). Складний суб'єкт 3 є суб'єктом 1, 2 і 3 елементів 1, 2 і 3 форм (видів) привласнення 1, 2 і 3 об'єктів (тонка лінія). Об'єкт y – фігурант 2, 3 і x елементів 3 j і m форм (видів) привласнення суб'єктами 1, 2 і 3 (пунктир). Певна різноманітність варіантів привласнення характерна вже для пізніх общини і племені. Спонтанно виникає багато варіантів, але виживають і зміцнюються лише ті, що відповідають внутрішній логіці універсумної та інституційної еволюції. З цих останніх нас цікавлять, перш за все, ті, що утворюють зміст і найближчий контекст поступально-циклічної еволюції влади-власності¹⁰.

Община і плем'я: форми влади-власності

У конкурентній боротьбі лідерів общин за право стати *вождем племені* важливу роль відіграє обсяг і якість уречевлених і олюднених СЛС, які перебувають під їх контролем і у прямому розпорядженні, що безпосередньо залежить від рівня розвиненості, "просуненості" форм влади-власності. Ідеться про поступально-поворотну і послідовно-паралельну еволюцію *особисто-колективної* (ОК), *особисто-кланово-колективної* (ОКлК) і *персонально-кланово-колективної* (ПКлК) форм привласнення, які зароджуються в доплемінній общині, каталізують освіту й інституціалізацію племені та неминуче виходять за межі общини у племінний простір. Кожна наступна форма є результатом природної еволюції попередніх, насамперед, "материнської", народжується нею, але не позбавляє її життя, а залучає до своєї орбіти деяких її суб'єктів, об'єктів, елементів, повідомляючи їй імпульси змін, які продукують нові суб'єкти, об'єкти й елементи.

Народження і зміцнення ОКлК форми влади-власності пов'язане з вичерпанням ОК формою потенціалу впорядкування життєдіяльності общини на новому рівні її ускладнення, в тому числі в рамках племені. Найближчі родичі вождя – члени його родового клану – стають суб'єктами різних видів не лише внутрішньородової, але й общинної, племінної діяльності – економічної, соціальної, духовної, політичної, інституційної. Ними рухає й об'єктивна необхідність (у тому числі закон примноження привласнюваних СЛС), і адекватні їй протоінститути (престижу, сакралізації та інші), потреби й інтереси. Нові суб'єкти діяльності стають і суб'єктами при-

¹⁰ У сучасних категоріальних "координатах" влада-власність є *агрегованою формою змішаного типу* привласнення. Вона реалізується за допомоги простіших і конкретніших форм. Далі увагу акцентовано саме на цих останніх. Їх можливі види тут не розглянуто.

власнення. Особисті риси членів клану, як і особисті риси вождя, відіграють головну роль у наділенні (оволодінні) ними тими або тими об'єктами й елементами привласнення. Так, вождь делегує відповідним членам клану повністю або частково користування, володіння й управління родовими землями та їх окремими ділянками, користування й управління общинними землями. Якщо в умовах домінування ОК форми привласнення члени клану вождя задовольнялися особистим привласненням, головним чином, необхідного продукту і частини надлишкового продукту як результату їхньої праці, то об'єктом ОКлК форми привласнення стає і частина надлишкового продукту общинників у різних формах – дарів, підношень, відробітків тощо¹¹. Власний надлишковий продукт (як результат власної праці) привласнюється членами клану вождя в повному обсязі¹².

У процесі общинної діяльності членів клану формуються *нові об'єкти* ОКлК привласнення. Члени клану користуються, володіють, управляють і частково розпоряджаються, *по-перше*, відповідними *оригінальними олюдненими* СЛС (знаннями, уміннями, навичками, патернами, здібностями), які виникають і відточуються у процесі їхньої общинної діяльності; *по-друге*, трансформованими (під "диктування" родових мезопротоінститутів) *общинними макропротоінститутами*. Наприклад, усвідомлено посилюється сакралізація вождя, в тому числі за допомоги коригування й ускладнення титулатури, ритуалів, міфів. *По-третє*, створюваними з метою посилення влади-власності, а також підвищення ефективності життєдіяльності общини *власне інститутами*. Указані процеси каталізуються у племені й, передусім, у тій родовій общині, глава якої стає його вождем. Водночас вельми повільно еволюціонує в напрямку самозаперечення общинно-колективне розпорядження об'єктами уречевлення й олюднення. Зрештою саме община так чи так визначає їх долю, в тому числі за допомоги різних способів ротації вождів (вибори, зміщення, вбивство, принесення в жертву тощо).

Мірою інституціалізації посади вождя¹³ вкупі з її поступовим закріпленням за одним із родів¹⁴ в ОКлК привласненні зростає частка

¹¹ Проблема еквівалентності обміну вказаної частини надлишкового продукту общинників на послуги, які надають останнім члени правлячого клану, буде розглянуто далі.

¹² У цьому разі йдеться про *матеріальний* надлишковий продукт. Слід мати на увазі, що мірою укріплення влади-власності вождя члени його клану переходять від уречевленої до олюдненої діяльності. Питання про привласнення ними необхідного і надлишкового продуктів останньої буде розглянуто в контексті обміну діяльністю і продуктами між владною групою й общинниками.

¹³ Зокрема, йдеться про набуття сформованими вождем і його кланом відповідними власне інститутами статусу протоінститутів П роду.

¹⁴ За певних умов такому закріпленню не можуть запобігти навіть протоінститути общинної демократії. Навпаки, їх удало використовувати правлячий клан для легітимації фактичної визначеності результатів виборів вождя. Наприклад, із цією метою

персональної складової. Але ПКлК привласнення стає самостійною реальністю лише разом з інституційним *ствердженням спадковості посади вождя*, коли незалежно від особистих рис посадовою особою, тобто персоною-вождем стає найближчий родич глави роду і вождя общини, що пішов у небуття. Ймовірно, в общині це є можливим (через сталість протоінститутів демократії та меритократії) не раніше за ствердження спадковості посади вождя племені. Наприклад, таке спадкоємство родом вождя общини сприяє "спадкоємності" цього роду в общині. Не виключена також коеволюція протоінститутів спадковості в общині та племені. Проте у будь-якому разі за персоною, а не за особою вождя общини закріплюються об'єкти й елементи ОКлК привласнення. Відповідно, сфера останнього звужується, але не зникає¹⁵. По-перше, від особистих рис вождя багато в чому залежить міра формальності або реальності ПКлК привласнення. По-друге, саме перші відіграють ключову роль у примноженні об'єктів і елементів ПКлК привласнення, як, наприклад, за розподілу (дільби) завойованих плем'ям земель і благ. Слабкість особистих рис вождя-спадкоємця може слугувати достатньою підставою для його усунення разом із відмовою від спадкоємності та поверненням до виборності з усіма наслідками для ПКлК і ОКлК привласнення. Еволюція є не лише лінійною, а і поступально-поворотною. Утім, цей перелік її видів не є вичерпним.

Іманентні общині КІ, ОК, ОКлК, і ПКлК форми влади-власності в тих чи тих модифікаціях супроводжують її на всіх етапах життєвого шляху, в тому числі в умовах племінного ладу. Але разом із плем'ям еволюціонують і общинні, і *власне племінні види діяльності*, і відповідні *суб'єкти, об'єкти і форми* влади-власності. Для **перших двох етапів генезису племені**¹⁶ характерне зміцнення власницьких позицій особи вождя племені та племінного клану, тобто *особисто-кланового начала привласнення*, й ослаблення його колективного начала. По-перше, як і в ранній общині, за вибору безпосереднього організатора виконання і виконавця нових надобщинних функцій вожді та старійшини общин керувалися протоінститутами меритократії. Вождем племені обирали саме того вождя общини, чий *особисті* риси відповідали новим викликам і умовам, що змінювалися. Отже, вождем племені міг стати і найбільш успішний воєначальник, і "міцний" господарник, і шаман, і вправний організатор, здатний

правлячий вождь і його клан спрямовують раніше накопичені блага на протоінституційний, тобто формально відповідний традиціям підкуп общинників через дари, роздачі, жертвоприношення тощо.

¹⁵ Можливе й інше формулювання: у кланово-колективному привласненні персональна складова поступово заміщує особисту, співіснуючи з нею.

¹⁶ Про етапи генезису племені див. докладніше: *Тарасевич В.М.* Інституційна еволюція племені: діяльнісний контекст // *Економічна теорія*. – 2008. – № 3. – С. 27–28.

знаходити компроміс у не завжди простих взаєминах вождів общин. Змінюваність вождів детермінувала відносну несталість, плинність племінного клану, який об'єднував родові клани вождів общин, шаманів (жерців) і піднесений над ними родовий клан вождя племені. Щоправда, ця ієрархія ще не естабільною, як і статус нових суб'єктів племінної влади-власності.

По-друге, вплив колективів общин і окремих сімей на племінний клан і вождя племені стає опосередкованим, а тому помітно слабшає. Насправді. Навіть в умовах виборності община має важелі безпосереднього впливу лише на "свого" вождя, але не на вождів інших общин племені. Якщо вождь даної общини стає вождем племені, то і важелі безпосереднього впливу на нього через племінні протоінститути, що формуються, значно слабшають. Натомість вплив цієї общини на вождя племені – вихідця з іншої общини – опосередкований вождем цієї общини і його кланом, а тому є ще менш відчутним¹⁷. Скріплення створюваного колективу племені є ще слабким і навряд чи здатне забезпечити рівень доцентровості, зіставний з общинним. Землі, що є об'єктом колективно-індивідуального привласнення однієї общини, не можуть бути об'єктом колективно-індивідуального привласнення будь-який іншої общини, а тим більше племені.

Таким чином, на перших етапах генезису племені стверджується *особисто-кланова форма влади-власності* (ОКл). Її суб'єктами стають вождь племені та члени племінного клану, а об'єктами, принаймні в короткостроковому періоді, не можуть бути традиційні об'єкти общинного ОК, ОКлК і ПКлК привласнення. Що ж тоді привласнюють вождь племені та члени племінного клану? Перш за все, *нові здобуті землі* (захоплені та заселені), їх мешканців і вироблюваний ними надлишковий продукт, які поступають в ОКл розпорядження, володіння й управління згаданих суб'єктів. Найближчою реалізацією вказаних елементів привласнення стає розподіл земель між членами племінного клану відповідно до їхнього місця у створюваній владній ієрархії¹⁸. Вочевидь, більша частина земель надходила в ОКл розпорядження, володіння й управління вождя племені та членів його клану. Вожді общин отримували відповідні їхньому місцю у племінній ієрархії ділянки землі і разом із членами своїх родових кланів ставали суб'єктами їх (ділянок землі) ОКл розпорядження, володіння й управління. Принципово важливим є те, що вказаними ділянками землі та виробленою на них продук-

¹⁷ Слід ураховувати, що вожді племені й общин дбають про користь, насамперед, особисту і своїх родових кланів.

¹⁸ Різні, в тому числі альтернативні припущення про наміри і дії, що супроводжували вказаний розподіл, і про його наслідки свідчать про *поступально-поворотний* характер становлення племені та племінного клану.

цією колектив общини вже безпосередньо не розпоряджався, не володів і не управляв.

Така експансія в "тіло" общини власне племінних за народженням відносин привласнення означає потенціал серйозних наслідків. Зокрема, з примноженням привласнюваних вождем племені завойованих земель і вироблюваного на них надлишкового продукту (часто-густо і частини необхідного продукту)¹⁹ зростає міра незалежності вождя і його клану від племені, а також можливості ефективного впливу на лідерів общин, родів і сімей. Конкуренція ОК, ОКлК і ОКл форм влади-власності, що виникає в "тілі" общини, аж ніяк не завжди сприяє зміцненню її традиційної сталості. Так, вождь племені та вожді общин як складні суб'єкти згаданих форм привласнення прагнуть розповсюдити останню форму на об'єкти перших трьох (зокрема, підпорядкувати особисто-клановому привласненню не лише нові, завойовані, але і традиційно общинні землі), тим самим примножуючи свою економічну могутність. Обдаровуючи частиною завойованих земель відповідний жрецький клан, вождь племені видобуває зміцнення своїх духовно-релігійних та інституційних позицій.

На перших двох етапах генезису племені, керуючись протоінститутами взаємодій, вожді, старійшини і шамани общин взаємодіють як уособлення відповідних общинних прото- і власне інститутів і таким чином формують, перш за все, ті власне племінні протоінститути (репрезентовані на початку трансформованими общинними і міжобщинними) і власне інститути, які відповідають їхнім особистим і клановим інтересам. У цілком природний спосіб власне племінні прото- і власне інститути стають об'єктом ОКл привласнення їх творців. Щоправда, на відміну від ОКл управління, користування і володіння прото- і власне інститутами, розпорядження останніми є дещо обмеженим. Трансформовані протоінститути зберігають значну общинну складову й у цій частині є об'єктом не одноосібного розпорядження, а співрозпорядження общини та її вождя. Хоча нововиниклими власне інститутами розпоряджається вождь племені, задля уникнення гетерофобії останні мають бути адекватні відповідним протоінститутам і в цьому сенсі обмежуються ними.

Розвиток племінної діяльності й ускладненої простої кооперації, активні зовнішні контакти викликають до життя нові олюднені СЛС. Міра їх ОКл привласнення (розпорядження, володіння, користування, управління) членами племінного клану визначається їх особистими рисами і місцем у самому клані, що поступово оформляється. Як і в общині, вказані СЛС передаються у спадок і стають об'єктом гене-

¹⁹ Общинники, що населяють завойовані землі, не є родичами, отже, є чужими. Відповідно до традиції захоплене у чужинців, та і самих чужинців сприймають як здобич з усіма наслідками, що звідси випливають, у тому числі нещадною експлуатацією.

раційного привласнення ОКл, сприяючи таким чином закріпленню за членом клану і його нащадками раз зайнятого місця.

На **третьому етапі** еволюції племені посаду вождя успадковує найпотужніший рід, майже завершується інституціоналізація, ієрархізація і персоналізація владного племінного клану. На його верхівці – вождь із своїм кланом, на нижчих рівнях – вожді общин та їхні родові клани. Тепер місце у племінному клані визначається не так особистими рисами члена того чи того роду, як фактом народження, мірою родовитості, протоаристократичності. Зрозуміло, традиційні ОКл і *персонально-кланове (ПКл) привласнення*, що активно розвивається, співіснують у режимі контрарності, в боротьбі за домінування вони можуть мінятися місцями, але у тривалому історичному періоді ПКл форма влади-власності починає переважати, бо відповідає об'єктивній логіці висхідної гілки еволюції влади-власності.

Разом із закріпленням, що протоінституціоналізується, за персонами клану (які виконують ті чи ті посадові функції) певних ділянок землі з правом привласнення відповідного надлишкового продукту зміцнюються передумови експансії порядку ПКл привласнення ново-здобутих земель на традиційні общинні землі, що є об'єктом КІ, ОК і ОКлК привласнення. Безпосереднє вираження такої експансії – редистрибутивне вилучення і переважно безконтрольне використання племінною верхівкою частини надлишкового продукту общин. Цьому сприяла і пов'язана зі значною віддаленістю окремих общин від культового центру і господарства вождя неможливість участі общинників у традиційних дармових суспільних роботах, і сакралізація персони вождя племені. Через останню посилюються розпорядчі можливості вождя стосовно племінних протоінститутів і власне інститутів. Зокрема, статус багатьох мезопротоінститутів роду вождя підвищується до рівня загальноплемінного, продукту владною верхівкою власне інститути нав'язують одноплемінникам як протоінститути П роду, волею вождя персони клану отримують у реальне володіння і користування відповідні прото- і власне інститути, а трансформовані культові об'єкти переходять у КІ користування одноплемінників. ПКл привласнення і спадкоємство членами племінного клану специфічних олюднених СЛС, необхідних для виконання посадових обов'язків, сприяють його (клану) інтелектуальній замкненості та появі елементів верхівкової, елітарної субкультури.

Отже, вождь племені та члени племінного клану є складними суб'єктами й у якомусь сенсі акторами відносин влади-власності (рис. 2, 3²⁰). Наприклад, вождь племені одночасно виступає провідним членом общини і роду, а тому – суб'єктом 1) ПКл привласнен-

²⁰ Для полегшення сприйняття на рис. 2 проілюстровано форми й елементи привласнення вождем племені лише землі та надлишкового продукту, а на рис. 3 – лише олюднених СЛС та інститутів.

ня (розпорядження, володіння, управління) земель свого господарства; ОКл привласнення (розпорядження, володіння й управління) частини новоздобутих під його проводом земель, яка поповнює земельний фонд його родового клану; 3) ПКлК (ОКлК – у разі виборності вождя) привласнення (розпорядження, володіння, управління) земель свого роду; 4) ОК привласнення (володіння, користування, управління) частини новоздобутих під його керівництвом земель, яка переходить у розпорядження общини; 5) КІ привласнення (співрозпорядження, співволодіння, співуправління і співкористування) традиційних, споконвічно общинних земель (на рис. 2 відповідні зв'язки вождя племені з об'єктом, формами й елементами привласнення позначено жирною лінією).

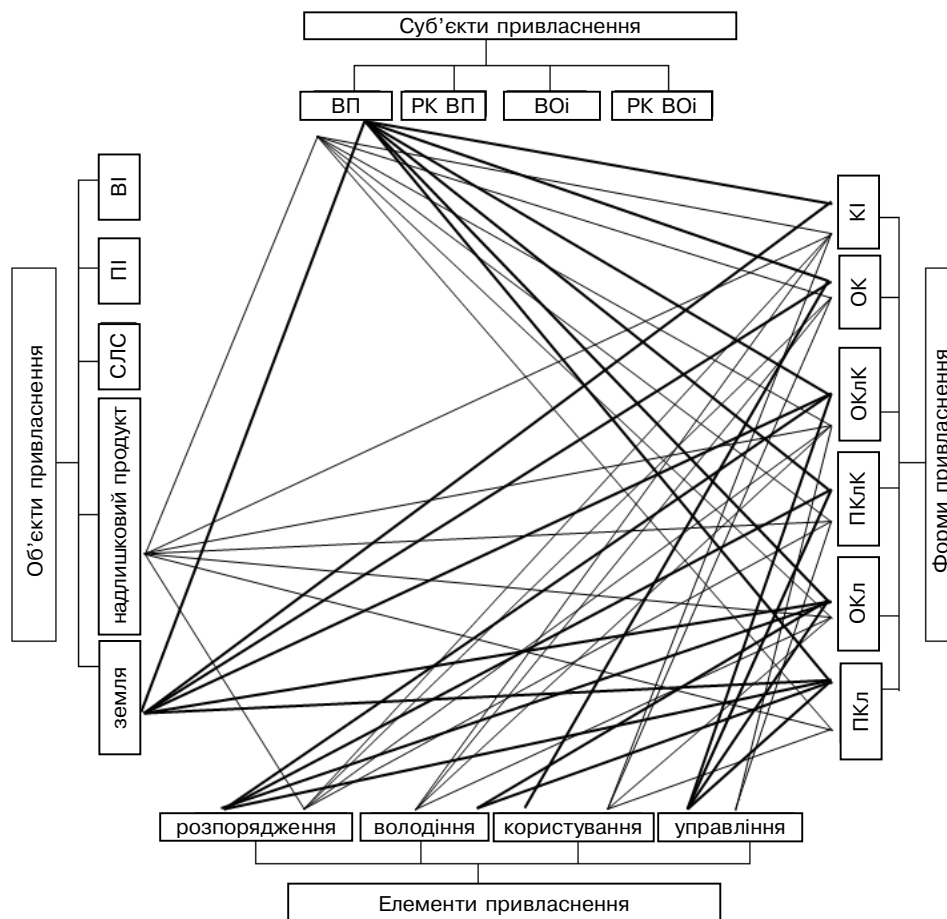


Рисунок 2. Персонально-особиста мережа влади-власності вождя племені (фрагмент 1)*

* СЛС – олюдені (влюднені) сутнісні людські сили; Пі – протоінститути; Ві – власне інститути; ВП – вождь племені; РКВП – члени родового клану вождя племені; ВОі – вождь і-ої общини; РКВОі – члени родового клану вождя і-ої общини; КІ – колективно-індивідуальна; ОК – особисто-колективна; ОКлК – особисто-кланово-колективна; ПКлК – персонально-кланово-колективна; ОКл – особисто-кланова; ПКл – персонально-кланова.

Побудовано автором.

Привласнення земель багато в чому детермінує привласнення вироблюваного на них *надлишкового продукту*²¹. Так, у першому випадку йдеться про ПКл розпорядження всім надлишковим продуктом і використання його лівової частки; у другому – про ОКл володіння і використання більшої частини надлишкового продукту з новоздобутих родових земель; у третьому – про ПКлК (ОКлК) розпорядження (співрозпорядження), володіння й управління надлишковим продуктом з родових земель; у четвертому – про ОК співрозпорядження, володіння й використання надлишкового продукту з нових общинних земель; у п'ятому – про КІ співрозпорядження, співволодіння і співвикористання надлишкового продукту з традиційних общинних земель (на рис. 2 відповідні зв'язки позначено тонкою лінією).

Оскільки необхідною умовою і передумовою влади-власності вождя племені на землю і надлишковий продукт є привласнення ним і відповідних інститутів, то цілком визначені, конкретні *прото- і власне інститути* стають об'єктом його відповідно²²: 1) ПКл розпорядження, володіння, користування, управління; 2) ОКл часткового розпорядження, володіння, користування, управління; 3) ПКлК (ОКлК) розпорядження (співрозпорядження), володіння, управління; 4) ОК співрозпорядження, володіння, користування; 5) КІ співрозпорядження, співволодіння, управління (на рис. 3 відповідні зв'язки позначено тонкою лінією).

Вождь племені є складним суб'єктом не лише екзопривласнення (про що йшлося вище), але й ендопривласнення, а також актором взаємоположних екзо- й ендопривласнення. Щоб ефективно привласнювати землю, надлишковий продукт, прото- і власне інститути, вождь племені повинен володіти відповідними цим об'єктам і його різним соціальним ролям (вождь племені, вождь общини, глава роду, член общини) знаннями, уміннями, навичками, патернами, здібностями, інакше кажучи, *олюдненими СЛС*. Залежно від форми екзо- й ендопривласнення цілком визначені олюднені СЛС стають об'єктом тих чи тих елементів привласнення, а саме: 1) ПКл розпорядження, володіння, користування – олюднені СЛС, відповідні статусу вождя племені, незалежно від особи, що обіймає цю посаду; 2) ОКл розпорядження, володіння, користування – особливі олюднені СЛС, властиві вождю племені як особі; 3) ПКлК (ОКлК) розпорядження (співрозпорядження), володіння, користу-

²¹ Особливості привласнення необхідного продукту тут не розглянуто.

²² Тут йдеться про привласнення в *різних* формах, як правило, *різних* прото- і власне інститутів. Зрозуміло, не можна виключати можливість фігурування *одних і тих самих* прото- і власне інститутів як об'єктів *різних* форм, елементів і суб'єктів привласнення. Проте цю проблематику тут не розглянуто, оскільки вона потребує додаткових досліджень.

вання, управління – олюднені СЛС вождя общини як персони (особи); 4) ОК розпорядження, володіння, користування – олюднені СЛС вождя як члена общини й унікальної особи; 5) КІ співрозпорядження, співволодіння, співкористування – олюднені СЛС общини, трансльовані її членам старійшинами і шаманами (на рис. 3 відповідні зв'язки позначено жирною лінією).

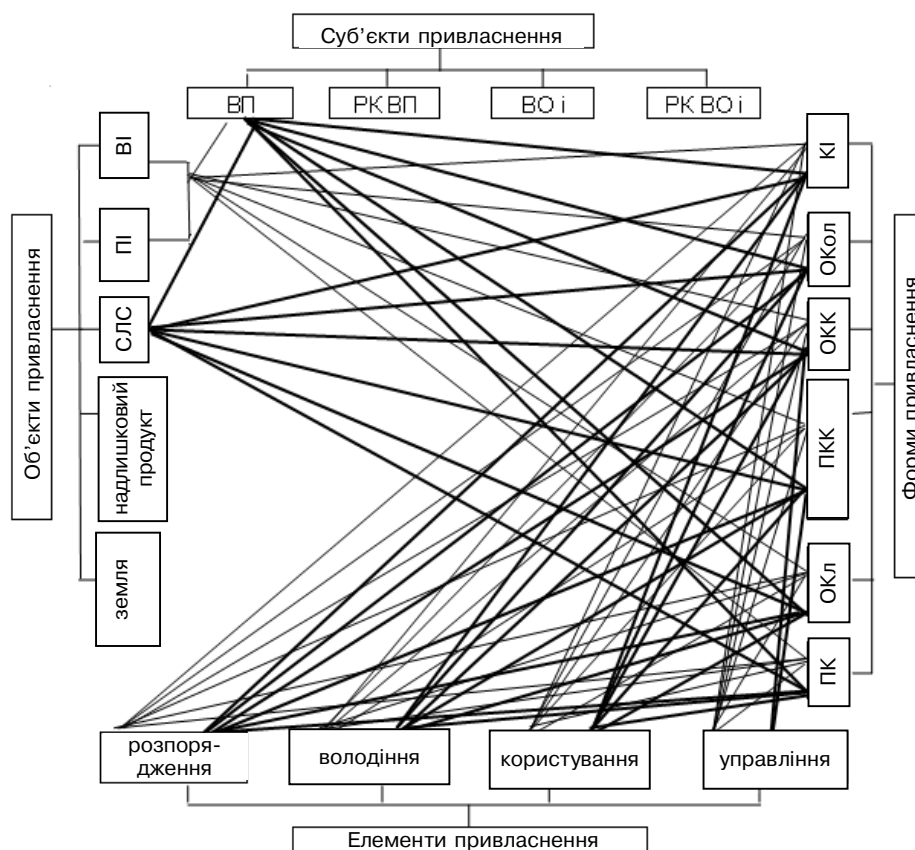


Рисунок 3. Персонально-особиста мережа влади-власності вождя племені (фрагмент 2)

Побудовано автором.

Отже, вождь племені є суб'єктом особливої, доволі складної та розгалуженої *персонально-особистої мережі привласнення* (ПОМП), яка має низку характеристик системи, що самоорганізується, – відкритість, нелінійність, дисипативність, метаболізм тощо. Суб'єктом подібної за будовою, але специфічної за змістом ПОМП є кожен член племінного клану, в тому числі вожді общин, члени родового клану вождя племені та члени родових кланів вождів

общин²³. Будучи взаємопов'язаними і взаємодіючими, вказані ПОМП утворюють *мережу влади-власності племені* (на рис. 4 позначено її окремі фрагменти, оскільки ілюстрація всіх зв'язків зробила б неможливим їх зорове сприйняття) і виступають її мережевими вузлами. Мережа – з мереж, мережі – в мережі – ось так конструкція!

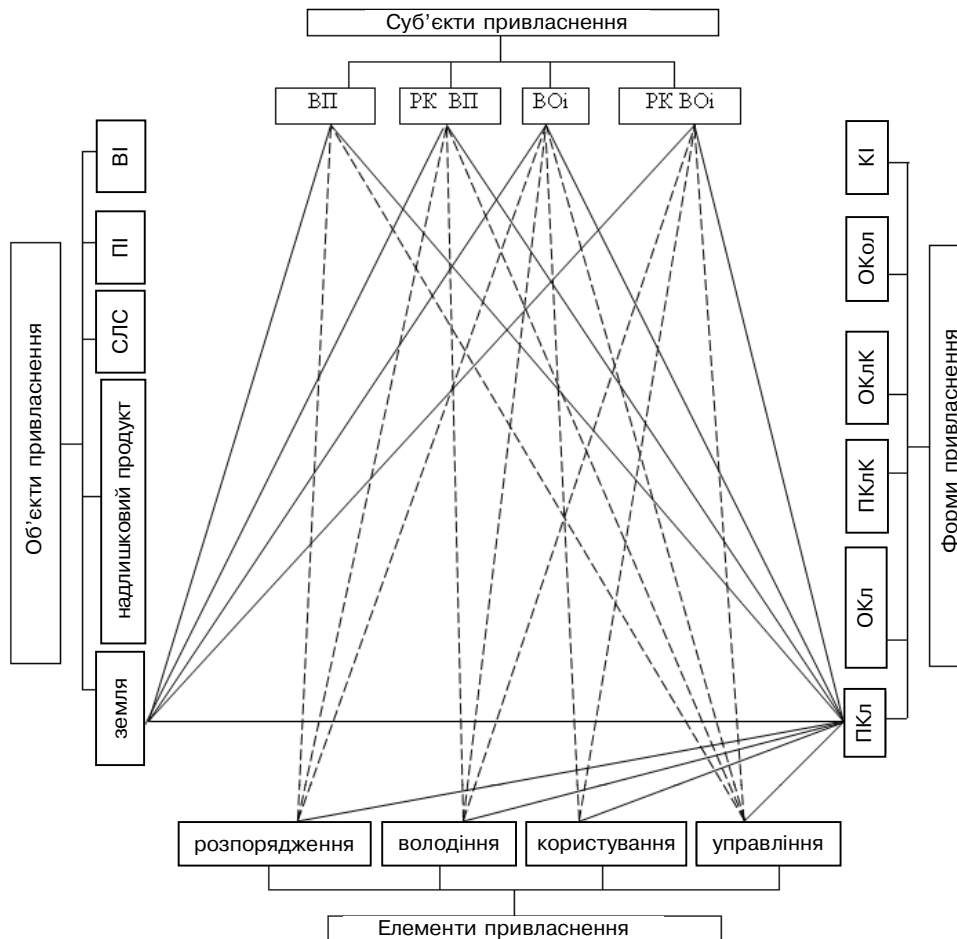


Рисунок 4. Мережа влади-власності пізнього племені

Побудовано автором.

Цілком припустимо передбачити, що генетичні, генераційні, автопоетичні, симбіотичні, коеволюційні, конкурентні, комунікативні та метаболічні зв'язки інституційної універсуміки племені пронизують і мережі влади-власності. Проте в контексті циклічно-поступальної еволюції останньої в епоху перших цивілізацій переважає детальніший аналіз співіснуючих і взаємодіючих анархічних,

²³ Тут поставлено за мету не опис і графічна інтерпретація специфічних ПОМП указаних членів племінного клану, а розроблення й апробації відповідного методологічного підходу до дослідження владно-власницьких відносин.

гетерархічних, синархічних та ієрархічних зв'язків²⁴, а також відповідних класичних і некласичних суперечностей вузлів і елементів мережі²⁵. Наявні фактичні матеріали про життєдіяльність племені доцивілізаційної доби, з одного боку, недостатні для детального аналізу вказаних зв'язків і суперечностей, а з іншого – доволі репрезентативні для пропедевтики детальнішого розгляду їх у мережах влади-власності племінних союзів і ранніх держав.

Узяти, наприклад, ПКл екзопривласнення новоздобутих земель і вироблюваного на них надлишкового продукту (див. рис. 4). Члени племінного клану є суб'єктами ПКл привласнення вказаних земель, а тому і суб'єктами-сторонами відповідних об'єктивних некласичних (багатобічних) суперечностей з приводу розпорядження, володіння, користування й управління тією чи тією частиною земель, того чи того обсягу надлишкового продукту. Очевидно, що концентрація повноважень щодо розпорядження землею і надлишковим продуктом у руках вождя племені підсилює ієрархічну складову мережі влади-власності племені, а в руках членів родових кланів – анархічну. Гетерархічні та синархічні зв'язки переважають за менш або більш збалансованішого розподілу повноважень розпорядження, володіння, користування й управління між членами племінного клану. Проте боротьба між ними за більшу частку земель і надлишкового продукту не припиняється ні на мить. У мережі влади-власності племені вказані зв'язки співіснують і взаємодіють. Їх питома вага і значущість визначаються умовами місця і часу, об'єктивною логікою еволюції унутворів і, своєю чергою, детермінують конфігурацію і спрямованість динаміки вказаних мережі.

²⁴ На відміну від ієрархії та анархії, гетерархія і синархія менше вивчені й затребувані економічною наукою. Далі спробуємо частково заповнити ці прогалини. Спираючись на їх філософське і загальнонаукове тлумачення, вважатимемо, що *анархічні* зв'язки вузлів і елементів мережі є спонтанними і не впорядкованими, не сталими і швидкоплинними, а їх домінування може спричинити так званий мережевий хаос і розпад мережі. *Гетерархія* передбачає рівноцінність, самоцінність і значну кількість ступенів свободи вузлів і елементів мережі, пріоритет різноспрямованості їх динаміки над односпрямованістю. Гетерархічні зв'язки є впорядкованішими і сталішими за анархічні, оскільки передбачають доволі розвинену *координацію* вузлів і елементів мережі. Щоправда, ця координація є поліцентричною і вельми рухливою, залежно від обставин роль домінанти по чергову – спонтанно виконують різні вузли й елементи мережі.

Для *синархії* характерне не менша кількість ступенів свободи вузлів і елементів, але єдина спрямованість їх динаміки домінує над різноспрямованістю. Синархічні зв'язки є не лише координаційними й *органічними*, а і *субординаційними* мірою домінування вказаної односпрямованості. В *ієрархії* безумовно домінує односпрямована впорядкованість і жорстка субординація вузлів і елементів мережі. Прикладом конкретних форм розглянутих зв'язків можуть слугувати політичні режими і форми державного устрою: тоталітаризм (авторитаризм) і жорстко централізована унітарна держава адекватніші крайнім проявам ієрархії, в демократичній федерації превалюють синархічні зв'язки, в демократичній конфедерації – гетерархічні. Анархічні зв'язки домінують у періоди розпаду і загибелі держав.

²⁵ Далі увагу було акцентовано на суб'єкт-суб'єктних суперечностях, тобто суперечностях між суб'єктами різних форм, елементів і об'єктів привласнення.

Таким чином, у стародавній общині та племені влада-власність є вельми складною системою суб'єктів, що розвиваються і взаємодіють, об'єктів, форм і елементів. Вочевидь, у племінному союзі вказана система аж ніяк не спрощується. Саме ця проблематика є предметом наведеної статті.

Література

- Базилевич В.Д.* (2006) Інтелектуальна власність: Підручник. К.: Знання.
Васильев Л.С. (1998) История Востока: В 2-х т. М.: Высшая школа.
Илюшечкин В.П. (1990) Эксплуатация и собственность в сословно-кастовых обществах (Опыт системно-структурного исследования). М.: Наука.
Нуреев Р.М. (2009) Россия: особенности институционального развития. М.: Норма.

THE EVOLUTION OF POWER-PROPERTY IN PRIMITIVE COMMUNITY AND TRIBE

Viktor Tarasevych

Author affiliation: Doctor of Economics, National Metallurgic Academy of Ukraine (Dnipropetrovsk). E-mail: (v_tarasevich@list.ru).

This paper presents an analysis of the evolution of power-property in the primitive community and tribe. Author proposes a concept of an appropriation network used to define specific forms and elements of power-property. Main attention is paid to studying the personal power-property network of the tribal leader.

Key words: primitive community, tribe, power-property, subjects, objects, forms, elements, network.

JEL: B 300.